

ONOMASTYKA

Przedmiot i działy

TOPONOMASTYKA

Klasyfikacja nazw miejscowych

Bibliografia:

- *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa 1998
tu artykuły:
 - Z. Kaleta, *Teoria nazw własnych*, s. 15-36;
 - E. Rzetelska-Feleszko, *Nazwy miejscowe*, s. 191-230,
- Stanisław Rospond, *Mówią nazwy*, Warszawa 1974.
- W. Taszycki, *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*, [w:] tegoż, *Rozprawy i studia polonistyczne*, t.1, Warszawa 1958, s. 228-268 (pierwodruk 1946).
- *Nowe nazwy własne - nowe tendencje badawcze*, pod red. Aleksandry Cieślikowej, Barbary Czopek-Kopciuch i Katarzyny Skowronek, Kraków 2007 (wybrane artykuły, np. Witolda Mańczaka *Pochodzenie nazwy Zakopane*, s. 309-312).

Słowniki polskich nazw topograficznych

- *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, pod red. K. Rymuta, Kraków 1996-2013, t. 1. A-B – t. 9. Po-Q.

dostępny na:

<http://rcin.org.pl/ijp/dlibra/docmetadata?id=48403&from=publication>

- Rymut Kazimierz, *Nazwy miast Polski*, Wrocław 1980.
- Rospond Stanisław, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.
- Malec Maria, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003.

— Od ap. *pożga, pożega, pożoga* 'pożar umyślnie i złośliwie wywołany; podpalenie, spalenie' SEBaII 747. Forma *Pozga* powstała w wyniku zamazania. *UW*

Poziemaki zob. **Mieczki-Poziemaki**

Pozienice zob. **Poździeńce**

Pozimak zob. **Mieczki-Poziemaki**

Pozimaki zob. **Mieczki-Poziemaki**

Pozna, cz. Gromnika, dawniej wś, tarn., gm. Gromnik: *Poszna* 1407 SHGSd(TCz 1, 191); *Poszna* 1460 SHGSd(kartoteka); *Pozna* 1529 LR 222; *Pozna* ... z tej wsi 1629 RPobKr 254; *Pozna* 1680 Rej 278; *Późna*, os. należąca do Gromnika 1887 SG VIII 900; *Pozna*, przedm. 1933 SkBy 1366; *Pozna*, -ny 1964 UN 15, 36. Dawniej n. **Pozna*, od stp. *pozny* 'późny'. Forma *Pozna* powstała wskutek uproszczenia grupy spółgłoskowej *-ada- > -a-*. Lit.: RBiecz 39; Borek, -ni- 191. *IN*

Poznachowice, dziś **Poznachowice Dolne** i **Poznachowice Górne**, dwie wsi, krak., gm. Wiśniowa i Raciechowice, 13 km na płd.-wsch. i 13 km na wsch. od Myślenic: de *Poznanowich* 1264 KMłp I 84; in ville *Poznachowic* (1278) Cdp III nr 53; *Inferiori Posnachowice* (1349) 1609 ZDK I 69; *Poznachowice* 1390 ZDM VI 84; *Posnachowice* (1390), *Posnachowice* 1439 KMłp IV 31, 342; *Posnachowice* (1441) ZDM VIII 107; *Posnachowice* (1444) ZDM III 111; *Posznachowice* 1445 SHGKr(kartoteka); *Posnachowice*, *Poznachowice Inferior*, *Posznachowice primum*, *Posznachowice secundum* 1470–80 DB II 132, 182, III 442; *Posnachowice maior*, *Posnachowice minor* 1490 ŻDz XV 448; *Poznachowice* 1529 LR 184; *Poznachowice* 1564 Lukrak II 88, 89; *Poznachowice garnie*, *Posnachowice* 1581 ŻDz XIV 50, 51; *Poznachowice Garnie*, *Poznachowice Dolne* 1629 RPobKr 67, 69; *Poznachowice Garnie*, *Poznachowice Dolne* 1680 Rej 79, 80; *Poznachowice Dolne* i *Górne*, dwie wsi 1887 SG VIII 900; *Poznachowice Górne*, *Poznachowice Dolne*, -wie -nych, *poznachowicki* 1964 UN 8, 57, 89. — Od n. os. **Poznach* (: *Poznach* SSNO IV 336), z suf. -owice. Forma *Poznachowice* z wstawnym -d- być może wskutek skojarzenia ze stp. *pozday* 'późny'. Człony odróżniające w n. zestawionych od: łac. *inferior* 'niższy', *maior* 'większy', *minor* 'mniejszy', *primum* 'pierwszy', *secundum* 'drugi', pol. *górnny*, *dobny*. Lit.: LKrak 120. *IV*

Poznanin zob. **Poznań (1)**

Poznań (1), mto wojewódzkie: de *poznania* (992–1025) XV–XVI MPH V 886; in civitatibus ... *Poznan* ... Jordanen episcopum *Poznaniensis* (X) XII KW I 1, 2; ab urbe *Posnan* 1005 Thiet 353, 355; civitatis *Poznaniensis* 1211. in *Posnan* 1252 KW I 72, 267; de *Poznan* 1358 KW III 113; circa *Poznan* 1400 SHGPa(Zbiór akt Kł Owińska III 7); pan civitatis *Poznan* 1464 MPH V 884; de *Poznania* 1530 MPH III 106; u *Poznania* 1565 Latwlp I 124; *Poznan*, ciuitas 1619 PPozn(Tab 2, 72); *Poznan* 1783–84 RejKor 707; *Poznań* 1887 SG VIII 900–59; *Poznań*, -nia 1982 WJN III 41. — Od n. os. *Poznan* SSNO IV 335 (: *poznać*), z suf. *-jb. Pierwsza wzmianka o Poznaniu pochodzi z 968 r. (SG IX 900). Lit.: Urbańczyk, Nazwy naszych stolic, 15–7; RymNmiast 191; RospSEMIG 303–4; Rospond, -jb 109; ZierNmiast 122–5. *ZZ*

Poznań (2), wś, siedl., gm. Serokomla, 11 km na płn.-zach. od Kocka: *Poznań* 1877 Zin II 80; *Poznań* 1887 SG VIII 959; *Poznań* 1921 Sk IV 75; *Poznań*, -nia, *poznanski* 1970 UN 115, 24. — Nazwa zapewne ponowiona z n. miasta w Wielkopolsce. *IN*

Poznowice, wś, opol., gm. Izbičko, 10 km na płn.-wsch. od Gogolina: *Posnowicz* 1364 Ng 239; *Poznawicz* (!) 1366 CdSil VI nr 34; *Posnowicz* 1390 CdSil I 51; in ... *Posnawice* 1447 Ng 239; z *Poznowicz* (1472) XVI CdSil VI 95; in villa *Poznowice* 1679, in pugo *Poznowitz* 1687/88 J II 70, 361; *Posnowitz* 1783 Z II 266; *Posnowitz*, *Poznowice* 1845 K 507; *Poznowice*, niem. *Posnowitz* 1887 SG VIII 959; *Posnowice* 1900 Myc 43; *Poznowice* (*Posnowitz*) — *Einstdel* 1939 Prus 61; *Einstdel* — *Poznowice*, -ic, *poznawicki* 1947 MPol XXVI nr 37; *Poznowice*, -wie 1982 WUN III 41. — Nazwa od n. os. **Pozen* (: *Poznomir*) lub od **Poz(d)en*, por. *Pozdek*, z suf. -owice, zmieniona jako *Posnowitz*. Nazwę *Einstdel* wprowadziła administracja hitlerowska. Po 1945 r. ustalono urzędowo formę *Poznowice*. Lit.: SNGŚl X 150; BorGŚl 180. *JCh*

Poznowitz zob. **Poznowice**

Poznowo zob. **Puznów**

Poznowska Wola zob. **Puznówka**

Pozolone zob. **Żulawka Sztumska**

Pozorty (1), cz. Olsztyna, dawniej wś?: in *Posorten* 1394 MWrM V 335; *Posorten*, folw. 1789

Przykładowa strona z: *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*

W słowniku w dużym zakresie przedstawiona jest historia nazwy – jej kolejne chronologiczne zapisy.

Przedstawiona jest także motywacja nazwy, ale bez deklaracji, z jakim typem nazwy mamy do czynienia.

Przykładowo o nazwie *Poznań* tylko „Od n.os. *Poznan* SSNO IV 335 (: *poznać*), z suf. *-jb”.

Brak informacji, że to nazwa dzierżawcza.

Podstawą nazwy jest rzeczywiście imię *Poznan*, co potwierdza kolejna nazwa od tego imienia, mianowicie *Poznowice*, tym razem patronimiczna, oznaczająca pierwotnie potomków lub poddanych *Poznana*.

Onomastyka

(gr. *ónōma* 'imię, nazwa', gr. *onomastikós* 'związany z imieniem')

to dział nauki,

którego przedmiotem są nazwy własne (dawniej: imiona własne, w znaczeniu 'miana, nazwy'); ich geneza, ewolucja, budowa (czyli struktura słowotwórcza) oraz związki z kulturą i historią społeczeństw.

Onomastyka rozwinęła się w drugiej połowie XIX w. w związku z rozwojem językoznawstwa porównawczego.

Różnice między nazwami własnymi a pospolitymi

Podstawowa różnica między nazwami pospolitymi a własnymi sprowadza się do **odmiennej funkcji komunikacyjnej** obu typów nazw.

Nazwy własne (obok zaimków) stanowią **podsystem deiktyczny** (tzn. wskazujący) języka, podczas gdy nazwy pospolite należą do podsystemu semantycznego.

Oba typy nazw różni konotacja (treść językowa, intensja) nazwy.

Nazwy własne mają znaczenie deskrypcyjne (deskrypcja określona).

Nazwy własne nie znaczą, lecz oznaczają.

Główne funkcje nazw własnych to funkcja indywidualizująca oraz dyferencjująca.

Działy onomastyki

Dwa główne działy onomastyki to:

antroponimia,
czyli antroponomastyka

gr. *ántrops* ‘człowiek’, gr. *ónyma* ‘imię’

toponimia,
czyli toponomastyka

gr. *tópos* ‘miejsce’

Antroponimia, inaczej antroponomastyka

zajmuje się nazwami osobowymi, czyli
imionami, nazwiskami, przezwiskami,
przydomkami

i pseudonimami,

a także

nazwami mieszkańców miast i wsi,

nazwami plemiennymi,

nazwami narodowości itp.

Toponimia, inaczej toponomastyka

zajmuje się nazwami geograficznymi, w tym nazwami:

a) obiektów zamieszkałych (**ojkonimy**, gr. *oikos* 'mieszkanie'), tj. nazwami miast, osad, wsi (to wąsko rozumiane toponimy, tj. nazwy miejscowe),

b) obiektów niezamieszkałych (**anojkonimy**), w tym nazwami terenowymi pól czy łąk (mikrotoponimy), ale też nazwami:

zbiorników wodnych naturalnych i sztucznych (**hydronimy**),

gór i szczytów (**oronimy**).

Inne kategorie nazw własnych to:

zoonimy (gr. *zoon* 'zwierzę') – nazwy zwierząt,

fitonimy (gr. *phyton* 'roślina') – nazwy roślin, z dodatkowym podziałem np. na nazwy drzew, czyli **dendronimy** (gr. *dendron* 'drzewo'),

urbanonimy (łac. *urbs* 'miasto') – nazewnictwo miejskie, w tym nazwy ulic, skwerów, placów itp., czyli **plateonimy** (termin łaciński), inna nazwa: **hodonimy** (termin grecki)

choronimy (gr. *chora* 'kraj') – nazwy krajów, regionów itp.,

Chrematonim nazwa pogranicza.

Nomen proprium czy nomen appellativum?

chrematonimy (gr. *chrema*, *chrematos* ‘rzecz, towar’) to nazwy własne niektórych wytworów materialnych, np. budynków, dzwonów, statków itp.

Niekiedy do chrematonimów włącza się:

ideonimy, np. tytuły utworów literackich, filmów, czasopism, dzieł sztuki itp.,

chrononimy (gr. *chrónos* ‘czas’) – nazwy epok, świąt, uroczystości,

faleronimy (gr. *phalaron* ‘ozdoba’) – nazwy orderów, odznaczeń itp.,

a także inne kategorie tego typu nazw, np. nazwy samochodów, wyrobów cukierniczych i in., które tworzą podtypy chrematonimów.

Klasyfikacje nazw miejscowych

Nazwy miejscowe klasyfikowane są na podstawie różnych kryteriów; w Polsce są stosowane dwie klasyfikacje:

semantyczna Witolda Taszyckiego
z 1946 r.

strukturalna Stanisława Rosponda
z 1957 r.,

a właściwie obecnie jedna: semantyczno-strukturalna, uzupełniona przez H. Borka o **nazwy relacyjne**, czyli pozostające w relacji do już istniejących toponimów, pochodne od nich.

Można mówić o jednej klasyfikacji semantyczno-strukturalnej, ponieważ zarówno Taszycki, jak i Rospond wydzielali typy nazw, uwzględniając zarówno ich budowę, jak i motywację (znaczenie). Tu raczej chodzi o to, którą z klasyfikacji czyni się nadrzędną – u Taszyckiego taką nadrzędną klasyfikacją jest klasyfikacja semantyczna, u Rosponda – strukturalna.

Klasyfikacja strukturalna nazw miejscowych

Stanisław Rospond, biorąc pod uwagę strukturę, czyli budowę nazw własnych, wyróżnił:

- **nazwy prymarne**, czyli bezsufikasalne, utworzone od apelatywów, np. *Dąb, Góra, Most*.

To proces przeniesienia wprost nazwy pospolitej do kategorii nazw własnych, nazywany *onimizacją* albo *derywacją semantyczną*.

- **nazwy sekundarne**, czyli utworzone za pomocą różnorodnych sufiksów, np. *Piotrków, Michałowice*.

- **composita**, czyli nazwy złożone typu *Nowogród, Nowa Sól*.

Zastrzeżenia terminologiczne do klasyfikacji strukturalnej nazw miejscowych

Terminy *prymarny* i *sekundarny* są w tej klasyfikacji użyte w innym znaczeniu niż w językoznawstwie strukturalistycznym, gdzie są stosowane na oznaczenie funkcji elementu językowego w systemie języka, która jest prymarna albo sekundarna.

Gdy mówimy o budowie słowotwórczej wyrazu (a o tym traktuje klasyfikacja strukturalna), lepiej posługiwać się terminami:

- wyraz niemotywowany lub niepodzielny słowotwórczo (u Rosponda *nazwa prymarna*),
- wyraz motywowany, podzielny słowotwórczo lub derywat (u Rosponda *nazwa sekundarna*).

Ponadto zarówno nazwy sekundarne, jak i composita to w istocie nazwy derywowane (do obu typów pasuje zatem termin *nazwy sekundarne*), tyle tylko, że w klasyfikacji Rosponda

- nazwy sekundarne są rozumiane jako jednordzenne,
- a composita to nazwy dwurdzenne.

Composita – rodzaje

złożenia, czyli formacje dwurdzenne z interfiksem, najczęściej o, np. *Czarnolas, Kołobrzeg, Białogard*

zrosty, np. *Białystok, Krasnystaw*

zestawienia, np. *Zielona Góra, Góra Świętej Małgorzaty, Jaworzno Szczakowa, Lidzbark Warmiński* czy *Miłkowice Maćki*

formacje przyimkowe, szczególnie żywotne w mikrotoponimach, czyli nazwach terenowych, np. *Za lasem, Pod mostkiem*

Semantyczna klasyfikacja nazw miejscowych

Semantyczną klasyfikację nazw miejscowych zaproponował W. Taszycki. To klasyfikacja, w której bierze się pod uwagę motywację danej nazwy.

Według tej klasyfikacji nazwy miejscowe dzielą się na dwie podstawowe grupy:

- A) nazwy miejscowe będące zawsze nazwami miejscowości,
- B) nazwy miejscowe będące początkowo nazwami ludzi, wtórnie n. miejscowości.

Poza tymi podstawowymi dwoma grupami nazw miejscowych badacz sytuuje:

- C) nazwy dwuznaczne, np. *Klonowa*, bo może to być nazwa dzierżawcza, czyli osada założona przez Klona, albo topograficzna 'miejsce występowania klonów'. O decyzji klasyfikacyjnej rozstrzega wówczas historia osadnictwa.
- D) nazwy niejasne.

Semantyczna klasyfikacja nazw miejscowych: nazwy miejscowe będące zawsze nazwami miejscowości

W grupie A, czyli wśród nazw miejscowych będących zawsze nazwami miejscowości, W. Taszycki wydziela cztery typy nazw:

topograficzne, np. *Skąta, Dębno*,

dzierżawcze, np. *Kraków, Częstochowa, Poznań*,

kulturalne – dziś częściej nazwa **kulturowe**, a nazwy tego typu to np. *Środa, Cerekwica, Kuźnica*,

zdrobniałe – dziś rezygnacja z tego typu, a nazwy z tej grupy stanowią jeden z typów nazw relacyjnych, mianowicie podtyp nazw **dyferencyjnych**; są to nazwy takie jak np. *Strzelczyki*, nazwa utworzona od nazwy *Strzelce*.

Semantyczna klasyfikacja nazw miejscowych: nazwy miejscowe będące początkowo nazwami ludzi

W grupie B, czyli wśród nazw miejscowych będących początkowo nazwami ludzi, wtórnie nazwami miejscowości, W. Taszycki wydziela również cztery typy nazw, mianowicie:

- patronimiczne**, np. *Maciejowice, Witoszyńce*,
- służebne**, np. *Bednary, Sokolniki*,
- rodowe**, np. *Janki, Wronki*,
- i **etniczne**, np. *Holendry* (często bez nagłosowego *h* jako *Olendry* lub z wtórną nazalizacją samogłoski *Olędry*), *Czechy, Rakojady, Poddębiany*.

Są to zwykle nazwy:

- 1) o postaci pluralnej,
- 2) z wyjątkiem nazw patronimicznych na gruncie onimów niederywowanych, czyli w klasyfikacji Rosponda – prymarnych.

Nazwy relacyjne

W. Borek uzupełnił klasyfikację semantyczną W. Taszyckiego o nazwy relacyjne:

- **ponowione** (z lokalnego systemu toponimicznego), np. m. *Nysa* od n. rzeki *Nysa* (w klasyfikacji Taszyckiego to nazwy topograficzne)
- **przeniesione** (importowane z pozalokalnego systemu toponimicznego), np. w Polsce *Betlejem*, *Afryka*, *Ameryka* (obie w woj. mazursko-warm.)
- **dyferencyjne** (służące różnicowaniu formalnemu nazw pochodzących od tych samych baz), np. Białe (jezioro) – Biała (wieś), czy *Strzelczyki* od n. *Strzelce* (część z tych nazw w klasyfikacji Taszyckiego to nazwy deminutywne),
- **lokalizujące** (służące określeniu położenia nowo nazwanego obiektu względem innego obiektu), np. *Podmogilno* – *Mogilno*; częstsze w nazwach większych obszarów, np. *Zaodrze* od n. rzeki *Odra* (w klasyfikacji Taszyckiego to nazwy topograficzne)
- **pamiątkowe**, np. część Poznania *Grunwald* od n. m. *Grunwald*, też nazwy nadawane ku czci różnych ludzi, jak *Żyrardów*, *Kętrzyn*, *Aleksandrów* (określane też jako kulturowe, a wśród nich – pamiątkowe)
- **wariantowe** (są wynikiem przekształceń strukturalnych nazwy chronologicznie wcześniejszej tego samego obiektu w młodszą), np. *Racławice* // *Racławy*. Moim zdaniem wydzielenie tego typu nazw nastąpiło według innego kryterium niż pozostałych typów, uwzględnia się tu bowiem nie perspektywę synchroniczną, lecz diachroniczną. Wydzielenie tego typu nazw byłoby uprawnione, gdyby w tym samym przedziale chronologicznym (w tym samym czasie) istniały obok siebie dwie nazwy. A z taką sytuacją nie mamy do czynienia.

Nazwy topograficzne

Nazwy topograficzne stanowią najbardziej pierwotny typ nazw osadniczych, powstały od ukształtowania terenu, rodzaju gleb, roślinności, świata zwierzęcego itp., w wyniku:

- **derywacji semantycznej (onimizacji)**, tj. przeniesienia wprost wyrazu pospolitego do kategorii nazw miejscowych, bez dodatkowych zabiegów formalnych, np. *Skalki, Bugaj, Dąbrowa, Dąbie* 'miejsce porośnięte dębami', *Chojne, Chojno, Chojny* (pierwotnie apelatywne nazwy drzewostanów, od *chojna* 'sosna'), *Czajki, Łosie*,
- **derywacji słowotwórczej**, np. *Chojnów, Chojnowo* (od *chojna* 'sosna', nazwa powstała już na gruncie onimów, czyli nazw własnych; utworzona przyrostkiem), *Górzno, Debrzno, Piaseczno, Bagienne, Bielsk, Brzeziny, Jaźwiny, Grabowo, Czaplin, Lipnica* czy *Lipiny*,
- **kompozycji** czyli zestawień, np. *Górki Małe, Chełm Lubelski*.

Nazwy dzierżawcze

Nazwy dzierżawcze to najczęściej genetyczne przymiotniki dzierżawcze w odmianie prostej.

Bardzo rzadko mamy do czynienia z onimizacją, czyli przeniesieniem nazwy osobowej do nazw miejscowych bez sufiksu, np. miejscowość, gdzie mieszka właściciel o nazwisku *Ozimek* też nazywa się *Ozimek*.

Są to nazwy posesywne, wskazujące na założyciela lub właściciela miejscowości, tworzone od imienia, przezwiska lub nazwiska właściciela danej miejscowości.

W języku polskim uległ elipsie wyraz określany w wyrażeniach typu *gród Piotrków*, *osada Częstochowa*, *pole Wejherowo*, mianowicie:

gród – powstają wówczas nazwy rodzaju męskiego, jak *Piotrków*, *Tomaszów* (na północy z suf. *-ew* po spółgłosce miękkiej lub funkcjonalnie miękkiej, np. na południu *Chorzów*, na północy *Chorzew*), *Jarocin*, *Jarostaw*,

osada lub *wieś* – po elipsie tego rzeczownika żeńskiego, jak *Częstochowa*, lub *sioło*, *pole* – powstają nazwy rodzaju nijakiego, jak *Bogdańczewo*.

Nazwy dzierżawcze - struktura

Nazwy dzierżawcze są tworzone głównie formantami:

- 1) **-jѣ** (rodzaj męski), **-ja**, **-je** (rzadsze nazwy żeńskie i nijakie); to stary typ nazewniczy, poświadczony przez takie nazwy, jak: *Bydgoszcz*, *Radogoszcz*, *Wrocław*, *Jarostaw*, *Sandomierz*, *Poznań*, *Radom* czy *Sieradz*, *Łowicz*, *Milicz*; rzadko żeńskie i nijakie, jak *Rozwada* (osada Rozwada) czy *Otusze* (pole, sioło Otucha) lub *Całowanie* (pole Całowana),
- 1) **-ów** (psł. *-ovъ), **-owa**, **-owo**, w północnej Polsce w postaci obocznej po spółgłoskach miękkich i stwardniałych jako: **-ew**, **-ewa**, **-ewo**, np. *Trzebiatów*, *Pleszew*, *Częstochowa*, *Widuchowa*, *Warszawa*, *Wejherowo*, *Gąskowo*, *Chmielewo*, *Wiśniewo*,
- 1) **-in**, **-ina**, **-ino** – pierwotnie wyrazami podstawowymi były rzeczowniki zakończone na *-a* oraz *-i* (nie tylko żeńskie), np. *Jarocin* (od męskiego skróconego imienia słowiańskiego *Jarota*), *Kozina* (od przydomka *Koza*), *Bogucino* (od imienia *Boguta*) czy – nowsze, zwykle XIX-wieczne – od imion żeńskich, jak *Izabelin* (od imienia *Izabela*) czy *Teresin*.

Nazwy kulturowe (u Taszyckiego kulturalne)

Nazwy tego typu częściej nazywamy ostatnio *kulturowymi*, w związku ze specjalizacją znaczenia przymiotników *kulturowy* i *kulturalny*. Powstały one od wyrazów odnoszących się do rezultatów działalności człowieka związanych z:

- **kulturą materialną**, tj. gospodarką rolną, leśną, hodowlaną, formą lub metodą osadnictwa, z budownictwem wiejskim, drogami, mostami, rybołówstwem itp., np.: *Poręba* (*poręba* ‘miejsce wyrąbane w lesie’), *Nowina* (*nowina* ‘grunt po lesie wykarczowanym’), *Gródek*, *Siedlce*, *Chałupki*, *Kuźnica*, *Huta*, *Kadzidło*, *Praga*, *Zgorzelec* i *Swarzędz*, *Mosty*, *Mościska*, *Zamość*,
- **kulturą społeczną i duchową**, tj. z kultem religijnym, instytucjami i urządzeniami społecznymi, np.: *Świątamarza*, *Poświętne* (*poświętny* ‘kościelny, parafialny, należący do kościoła’), *Cerkwica*, *Czary*, *Opole*, *Nowy Targ*, *Środa*, *Wola*, *Wolica*, *L(i)gota* (*lgota* ‘ulga’).

Nazwy zdrobniałe (według terminologii W. Taszyckiego)

Nazwy zdrobniałe (dziś jeden z typów nazw relacyjnych, mianowicie dyferencyjne) powstają na podstawie już istniejących nazw, w wyniku przenoszenia nazw z jednych obiektów na inne.

Nazwy zdrobniałe to nazwy typu:

Strzelczyki (← *Strzelce*),

Ciechanowiec (← *Ciechanów*)

Rakowiec (← *Raków*).

Nie należą tu inne rodzaje nazw relacyjnych, jak nazwy lokalizujące typu: *Podmogilno* (pod *Mogilnem*), *Zaodrze* (za *Odrą*) itp.

Nazwy patronimiczne

Nazwy patronimiczne to pierwotne nazwy rodzin, tj. potomków jakiegoś przodka (rzadziej – jak w *Bullignieźnieńskiej* – też poddanych, np. *Biskupicy*).

Dziś tego typu nazwy mają przede wszystkim przyrostki:

-ice, -owice // -'ewice (np. *Malczyce, Ropczyce* oraz *Michałowice, Biedrzychowice, Twardowice, Krzeszowice* czy *Racławice*), bo nazwa potomka była tworzona charakterystycznym formantem patronimicznym **-itjo* (*-tj* w jęz. pol. rozwija się w *c*).

Rzadkie są nazwy patronimiczne z innymi sufiksami, jak *-ęta*, np. *Adamowięta*.

Nazwy patronimiczne:

Nazwy służebne

Nazwy te pochodzą od apelatywnych określeń grup ludzi pełniących w okresie wczesnofeudalnym funkcje służebne wobec księcia i jego dworu, także od nazw zawodowych mieszkańców osad.

Większość z nich jest zakończona na *-niki, -ary*, bo nazwy zawodów tworzone zwykle za pomocą formantów *-nik, -arz*, por.

Grotniki, Bobrowniki, Woźniki, Sokolniki, Słomniki (szłomnik 'rzemieślnik wyrabiający *szłomy*, tj. hełmy')

Bednary, Piekary, Rzeszotary, Miodary.

Rzadziej występują formy z innymi sufiksami, które już na gruncie apelatywów tworzyły nazwy wykonawców czynności, np.

Cieśle, Strzelce, Kowale, Pracze.

Nazwy służebne

Nazwy etniczne

Nazwy etniczne to pierwotne nazwy gromad ludzkich, do systemu onimicznego przeniesione bez derywacji.

Łączy je to, że oznaczały pierwotnie większą lub mniejszą gromadę ludzką, wyróżnioną na podstawie:

bądź pochodzenia z pewnego kraju czy okolicy, np. *Czechy, Holędry (też Olędry), Mazury, Raciborzany* (pierwotnie o grupie ludzi z Raciborza, nazywanych dlatego *Raciborzanami*, wtórnie nazwa miejscowości, którą utworzyli, przybywając na nowy teren),

bądź właściwości zamieszkiwanego przez nią skrawka ziemi, np. *Pogórzycy* (grupa ludzi mieszka *pod górą*, sąsiedzi nazywają ich *Podgórzycami*, wtórnie więc miejscowość zamieszkiwana przez *Pogórzyców* nazywa się *Podgórzycy*), podobnie *Lipiany* i in.

bądź charakterystycznego pożywienia, np. *Konojady, Rakojady*.

Trzeba każdorazowo poznać genezę danej nazwy, bo przykładowa nazwa *Włochy* (dziś dzielnica Warszawy, dawniej odrębna miejscowość) wygląda na etniczną, a jest nazwą rodową, pochodną od nazwiska właściciela wsi.

Nazwy rodowe

Nazwy rodowe oznaczały najpierw grupę ludzi – rodzinę lub ród zakładającego osadę, a jego imię lub przezwisko przenoszono na całą rodzinę; stąd nazwy miejscowe typu *Dadźbogi* (od imienia *Dadzbog*), *Bogusze* (od imienia *Bogusz*) bądź *Wilki* (od przezwiska *Wilk*).

Były głównie odprzezwiskowe, np. *Modzele* (*modzel* ‘nagniotek, odcisk, stwardnienie na ręku’), *Poliźchleby*, *Koziebrody*, *Ząbki*, *Mordy*, *Wronki*.

Typowe dla Mazowsza, Podlasia, ziemi łukowskiej, obszarów, które charakteryzowały się cząstkowymi działami rolnymi. Występują też na innych terenach Polski, choć w mniejszym nagromadzeniu, np. w Sieradzkim *Błaszki*, *Wojtyszki*, *Pasie*, *Lisy*.

W nazwach rodowych nazwa rodziny może być nazwą:

odapelatywną (*Czaple, Stryjki*),

przezwiskiem dwuczłonowym (*Łysobyki, Koziągłowy*),

imieniem dwuczłonowym (*Daćbogi, Dobrogosty*) – rzadko,

imieniem skróconym (*Dobki, Jarochoy*),

imieniem chrześcijańskim (*Kajetany, Marki, Janki*),

nazwiskiem na *-ski* (*Borawskie, Gadomskie, Wolskie*),

nazwą osobową niestowiańską (*Wyrzyki, Ołdaki*).

Rola nazw własnych dla diachronii

- Dla językoznawcy nazwy własne są „skamielinami” językowymi, umożliwiającymi odtwarzanie dawnego systemu językowego, dawnych stosunków osadniczych i kulturowych czy dawnej geografii i przyrody.
- W nawach własnych często przechowują się rdzenie, które wyszły już z użycia.

Rdzenie zachowane w nazwach topograficznych

Szczególnie dużo terminów oznaczających:

- teren równinny, podmokły:

*biel, bagno, błoto, glina, grąd, kał, kałuża, łęg, ług, moczar, moczydło, muł, morawa, śłęga // śłęża 'mokradło', nakło 'miejsce wilgotne, porośnięte wikliną', psł. *brъna, brъnije 'rozmiękła ziemia, błoto, glina' (n.m. Breńsk), psł. *gъd- 'mokry, lekko zalesiony teren', też gdanie 'rozlewisko wodne' (n.m. Gdańsk, Gdynia), psł. *pъlz- 'coś mokrego, śliskiego' (n.m. Pilzno), wąwel 'miejsce wyniosłe nad rozlewiskiem wodnym',*

- lub ogólniej jakąś właściwość terenu,

*np. n.m. Bardo (psł.*bardo 'wzgórze'), Debrzno (stp. debrz 'parów, dolina'), osiek 'nisko położone urodzajne miejsce, które poprzednio było łąką' czy kępa 'rodzaj wyspy na rzece lub jeziorze; wyniosłość na bagnach'.*

Rdzenie związane z kulturą

W nazwach kulturowych przechowały się przykładowe rdzenie:

poręba ‘osada po wyrębisku leśnym’,

opole ‘grupa osad o układzie w przybliżeniu okólnym, kolistym’,

krusz ‘ruda, minerał metaliczny’, też ‘bryła soli kamiennej’ lub ‘gatunek gleby’,

tyn ‘płot’,

W nazwach służebnych zaś przykładowe nazwy, jak:

łagiew ‘kadź na wino’,

skot ‘bydło’,

świepiot ‘barć’,

ciemietnik ‘dbający o sieci’.

Geneza wybranych nazw: WARSZAWA

- Nazwa *Warszawa* to nazwa dzierżawcza utworzona sufiksem *-ewa*, północnopolskim wariantem sufiksu *-owa*, od imienia *Warsz*, skróconej postaci imienia *Warcisław*, które po metatezie realizowane jest jako *Wrocisław*. Oznaczała osadę lub wieś *Warsza*.
- Średniowieczna nazwa to *Warszewa*, *Warszowa*.
- Postać *Warszawa* upowszechnia się w XVI w. – w wyniku hiperpoprawności, czyli ucieczki przed postrzeganym jako gwarowe, a więc unikany mazowieckim przejściem samogłoski *e* w *a*.
- Cechy dialektalne w nazwie:
 - 1) północnopolski brak metatezy w podstawie, rdzeń *Warsz* to ten sam rdzeń, co w nazwie *Wrocław*, od imienia *Wrocisław*; w skróconej nazwie *Warsz* – bez metatezy,
 - 2) północnopolski przyrostek *-ewa* po spółgłoskach miękkich,
 - 3) hiperpoprawność w zakresie mazowieckiego przejścia *e* w *a*; w wyniku tego przejścia na Mazowszu wyrazy takie, jak *jako*, *rano*, nie ma tego *Macieja* wymawiane były jako *jeko*, *reno*, *Macieje*. To wyrazista cecha gwarowa, dlatego – jeśli jej się unika – podstawia się *a* w miejsce każdego *e*, także etymologicznego.

Geneza nazwy PRAGA

- *Praga* to nazwa kulturowa, związana ze sposobem pozyskania ziemi pod osadę
- wyraz *praga* oznaczał 'miejsce wyprażone, wypalone'.
- Nazwy *Praga* często występują nad rzekami (w starym mieście Sieradzu nad rzeką Wartą jest też stara dzielnica *Praga*), a w ten sposób pozyskiwało się grunt pod osadę, zarośnięty niewysokimi nadrzecznymi drzewami czy krzewami, które ze względu na małą wartość użytkową nie zostały wyrąbane (por. nazwę *Poręby*), lecz wy-praż-one, czyli wypalone.
- Duża różnorodność podstaw nazewniczych pola semantycznego 'palić, karczować, trzebić'. Należą tu takie toponimy, jak: *Żary*, *Gorzelec* (potem *Zgorzelec*), *Przegorzały* czy *Swarzędz*.

Geneza nazwy WROCŁAW

- *Wrocław* to nazwa dzierżawcza z prasłowiańskim sufiksem **-jь*, tworzącym stare nazwy tego typu.
- W podstawie nazwy jest to samo imię, co w podstawie nazwy *Warszawa*, tu w typowej postaci *Wrocisław*; po zmianach, uproszczeniach fonetycznych.
- Tak samo utworzone są m.in. nazwy: *Poznań* (od imienia *Poznan*), *Sieradz* (od imienia *Wszerad*, z metatezą i uproszczeniem grupy nagłosowej), *Bydgoszcz* (od imienia *Bydgost*), *Jarosław* czy *Przemyśl*, *Radom*.
- W wypadku nazw zakończonych dziś na spółgłoskę wargową (*w, p, b, m, f*) mamy do czynienia ze stwardnieniem wygłosowej spółgłoski wargowej miękkiej.
- Jej dawna miękkość zachowuje się w przypadkach zależnych, por. *Wrocławw*, *Jarosławw*, *Radom*, ale: jadę do *Wrocławwia*, *Jarosławwia* czy *Radomia*.

Pochodzenie nazwy ZAKOPANE

- J. Czubek (1914): miejscowość leżąca *za kopanem*, polana *za kopanem*, czyli za miejscem uzyskanym do osiedlenia dzięki kopaniu (karczowaniu, uprawie rolnej); to wobec tego nazwa kulturowa.
- M. Karpluk (2001): ‘miejsce leżące za Kopama’, w którym rzecz. jest w N. l.pdw., najpierw nazwa polany, dopiero potem osady. Miejsce miałyby leżeć za szczytami, które są w pobliżu Zakopanego, takimi jak *Kopa Kondracka*, *Kopy Królowe* czy *Kościeliskie Kopki*.

Mańczak o nazwie ZAKOPANE

310

Witold MAŃCZAK

śladem możliwego przejścia *Za Kopania* > *Zakopana* > *Zakopane* byłaby wzmianka o *Zakopanej* ok. 1602 r., niestety bez podania źródła (Bubak 1991: 493; za J. Rafaczem).

Powstaje pytanie, która z tych hipotez jest bardziej prawdopodobna. Wydaje mi się, że większe prawdopodobieństwo wykazuje pogląd J. Czubka, a to dlatego że jest prostszy: J. Czubek przyjmował tylko jedną nieprawidłowość, a mianowicie przekształcenie nazwy *Kopane* — poprzez stadium wyrażenia przyimkowego *za Kopanem* — w *Zakopane*. Natomiast hipoteza M. Karpluk jest bardziej skomplikowana, gdyż autorka zakłada nieregularne przekształcenie zrostu *Zakopama* < *za Kopama* najpierw w *Zakopana*, a następnie nieprawidłowe przekształcenie nazwy *Zakopana* w *Zakopane*. A ponadto, jeśli chodzi o *Zakopama*, nasuwa się wątpliwość, czy w ogóle w Polsce istnieje nazwa geograficzna, która była by kontynuacją formy liczby podwójnej.

Osobiście chciałbym zaproponować ścieżkę: *Zakopana* > *Zakopane* > *Zakopane*.

Nazwy obce: pochodzenie niemieckie

W Polsce jest sporo nazw pochodzenia obcego, co związane jest z dawnym osadnictwem, z historią powstania danych miejscowości. Są to takie przykładowe nazwy, jak:

Fryszak – Freistadt (niem. *frei* 'wolny', *Stadt* 'miasto'),

Łańcut – Landshut (niem. *Land* 'kraj' + *Hut* 'straż')

Malbork – Marienburg (niem. *-burg* 'gród').

Tymbark (niem. *Tanenberg*, od *tannen* 'jodłowy' i *Berg* 'góra')

Wałbrzych (od niem. *Wald* 'las' i *Berg* 'góra')

Wambierzyce (niem. *Albendorf*, od im. *Alber(t)* i *Dorf* 'wieś')

Sporo spolonizowanych nazw niemieckich jest na Pomorzu i Ziemiach Zachodnich, np. *Gryfice* (z niem. *Greifenberg*), *Gryfino* (z niem. *Greifenhagen*), *Lębork* (z niem. *Lauenburg*) czy *Kluczbork* (z niem. *Kreuzburg*)

Niektóre dawne nazwy niemieckie są zastąpione nazwami „wyglądającymi” na typowo polskie, np.:

Józefostaw (gm. Piaseczno), założony na początku XIX w. przez kolonistów niemieckich, początkowo *Ludwigsburg*,

Mrągowo – daw. *Ządzbork*, z niem. *Sensburg*, *Segensburg*.

Nazwy obce: pochodzenie bałtyckie

- Nazwy, w których widać wpływ języków bałtyckich (pruski, jaćwieski, litewski), występują na północnym wschodzie Polski.
- Przykładowo są to takie nazwy, jak:
 - Gołdap*, od n.rz. *Gołdapa* (prus. *galda*, lit. *gélđa* 'koryto, niecka' i prus. *ape* 'rzeka'),
 - Sejny*, od bałtyckiej n.rz. *Seina* czy utworzone analogicznie *Kiejdany*,
 - Rajgród*, gród o nazwie jaćwieskiej *Raj*, por. łot. *raja* 'woda zebrana w dolinie; miejsce mokre, błotniste',
 - Suwałki*, bałt. od *sú* 'z' i *vilki*, *velku* 'wlec, ciągnąć' lub od lit. przezwiska *Sù(si)vilkis* 'ten, który się włóczy'.
- Rdzenie bałtyckie są nie tylko w nazwach miejscowych (miejscowości), ale też w innych nazwach topograficznych, jak hydronimy, np.: nazwa jeziora *Dejguny* (prus. **deig-*, lit. *digas* 'zarodek, kiełek, latorośl')

Nazwy obce: pochodzenie wschodniosłowiańskie

- Nazwy, w których widać wpływ języków ruskich, występują na wschodzie Polski.
- Przykładowo są to takie nazwy, jak:
 - Berehy*, czyli *Brzegi*,
 - Horyszów*, *Horyniec*, por. pol. *góra*,
 - Horodło*, *Horodyszcze* (ukr. *horodyty* 'grodzić'),
 - Hrubieszów* (ten sam rdzeń w nazwie szczytu w Tatrach *Hruby Regiel*, por. pol. *gruby*),
- oraz nazwy odimienne, jak np.
 - Dmytrowce*, *Horoszyce*, *Dołhobyczów* czy *Arłamów* (prawosł. imię *Wartaam*), *Achrymowce* (brus. imię *Achrym*),
 - Siemiatycze* (brus. imię *Siemiata*).

Jaka to nazwa:

Jaka to nazwa:

Jakie to nazwy:

Jaka to nazwa:

Jaka to
nazwa:

Które z poniższych nazw są:

Derywowane (tj. sekundarne w terminologii S. Rosponda):

*Błonie, Jastrzębie, Dęblin, Izabelin, Janki,
Kobyłka, Konik, Modlin, Piaseczno, Raszyn,
Sulejówek, Warszawa, Włodawa, Ząbki,
Zielonka, Kołobrzeg*

Które z poniższych nazw są:

- Dzierżawcze

*Ciechanów, Cieszyn, Legionowo, Żyrardów,
Leszno, Milicz, Sulechów, Tczew, Włodzisław,
Wrocław, Zakopane, Zgorzelec, Tworkowizna,
Michałowice, Adamowięta*

Jakie to nazwy

(wg klasyfikacji semantycznej i strukturalnej)

*Bojany, Łyse, Gorzów, Górzno, Kalisz,
Nysa, Bednary, Stara Wieś, Stoczek, Kalwaria,
Wenecja, Wołomin, Poznań, Borszewice,
Woźniki, Nowe Mosty,
Pietrusy, Piotrków, Piotrkowice,
Sosenki-Jajki, Bielany-Jarostawy.*